

DİCLE İLAHİYAT DERGİSİ

Dicle Theology Journal

Kuruluşu: 2000 e-ISSN: 2667-6273 Yayımcı: Dicle Üniversitesi

Cilt | Volume 27 • Sayı | Issue 2 • Aralık | December 2024

Mâlikîler'in Bazı Cerh Problemlerine Bakışı (Ebû'l-Velîd el-Bâcî Örneği)

The Maalikites' Perspective on Some Jarh Problems (The Example of Abu'l-Walid Al-Baji)

Uğur ERMAN

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
Siirt, Türkiye
Assoc. Prof., Siirt University, Faculty of Theology, Department Of Hadith
Siirt, Türkiye

ugurerman@siirt.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0942-8148>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received:05/09/2024 • **Kabul Tarihi | Accepted:** 20/12/2024 • **Yayın Tarihi | Published:** 31/12/2024

Atıf | Cite As

Erman, Uğur. "Mâlikîler'in Bazı Cerh Problemlerine Bakışı (Ebû'l-Velîd el-Bâcî Örneği)". *Dicle İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2024), 187-205. <https://doi.org/10.58852/dicd.1544400>

Author Contributions: This article has a single author

Ethical Statement: It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been

Conflicts of Interest: No conflict of interest declared

Ethics Committee Approval: The study subject does not require ethics committee permission.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

Mâlikîler'in Bazı Cerh Problemlerine Bakışı (Ebû'l-Velîd el-Bâcî Örneği)

Öz

Hadis ilminde cerh ve ta'dîl hadislerin sened açısından Hz. Peygamber'e (a.s.) ait olup olmadığını belirleyen ve halen güncelliğini koruyan hadis ilminin bir alt disiplini. Kökeni Hz. Peygamber (a.s.) dönemine dayanan cerh ve tadil ilmi zamanla gelişim göstermiş, bu ilim için muhaddisler tarafından birtakım usuller belirlenmiştir. Hadislerin sıhhati bu ilim dalının hakemliğinde tespit edilmiştir. Esasen hadis ilminde cerh işlemi ictihâdî olduğundan cerh ve ta'dîl kriterleri dolayısıyla bu ilim dalının hadis sened ve metin problemlerine bakış açısı değişkenlik gösterebilmiştir. Bu çerçevede Mâlikî bir muhaddis olan Ebû'l-Velîd el-Bâcî (öl. 474/1081) cerh ile ilgili bazı problemlere *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrece lehû'l-Buḥârîyyu fi'l-Câmi'i's-Şaḥîḥ* adlı eserinde değinmiş ve bu problemlere bazen naklî deliller öncülüğünde bazen de kendi görüşlerini ifade ederek cevap vermeye çalışmıştır. Bâcî, bu eserde cerh ve ta'dîl ilminin usul ve esaslarına değinerek cerh ve ta'dîl yapan kişinin özelliklerinin ne olacağı, cerhin caiz olup olmadığı, cerh ve ta'dîl yapabilecek uzmanların bazı tabirlerden ne kastettikleri, hangi râvîlerden hadis alınması gerektiği, bid'at sahibi râvîlerin durumlarının ne olacağı gibi cerh ve ta'dîl problemlerine değinmiştir. Bu itibarla çalışmada Bâcî'nin cerh ve ta'dîl alanının bazı problemlerine bulduğu çözümlerin mâlikî olan muhaddis ve cerh-ta'dîl âlimleri ile diğer muhaddis ve cerh-ta'dîl âlimlerinin görüşleriyle uyuşup uyuşmadığı tespiti cihetine gidilecektir. Böylece elde edilen bulguların Mâlikîlerde cerh ve ta'dîl anlayışını ve bu anlayışın fıkha nasıl yansıdığını çalışacak olan araştırmacılara öncül bir kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Cerh, Ta'dîl, Mâlikî, Bâcî.

The Maalikes' Perspective on Some Jarh Problems (The Example of Abu'l-Walid Al-Baji)

Abstract

In the discipline of hadith, criticism and praise are sub-disciplines that determine whether hadiths belong to the Prophet Muhammad (p.b.u.h) and remain relevant today. This branch of knowledge, which originated in the time of the Prophet Muhammad (p.b.u.h) has developed over time, and hadith scholars have determined a number of techniques and methods for this knowledge. The authenticity of hadiths has been demined under the arbitration of this branch of knowledge. Since the act of criticism in hadith science is ijtehad, the perspective on the problems of science can vary due to the criteria of criticism and praise. In this context, Mâlikite hadith scholar Abu'l-Walid al-Baji (d. 474/1081) dealt with some problems related to criticism in his work entitled "*al-Ta'dîl and al-Tajrîḥ li-man Kharrace lehû al-Buḥârîyyu fi'l-Jāmi' al-Şaḥîḥ*". He tried to answer these problems sometimes by taking the lead with evidence based on hearsay and sometimes by expressing his own views. In this work, al-Baji touched on the problems of criticism and praise by touching on the methods and principles of the science of criticism and praise, such as the characteristics of the person who criticizes and praises, whether criticism is permissible or not, the extensions that can criticize and praise what some expressions mean, which narrators should be taken from hadith, and the status of narrators who are innovators. In this context, this study will try to determine whether al-Bājī's solutions to some problems in the field of jarh and ta'dîl are compatible with the views of the muhaddiths and scholars of jarh and ta'dîl and other muhaddiths and scholars of jarh and ta'dîl. Thus, it is thought that the findings obtained will constitute a preliminary source for third parties who will study the understanding of jarh and ta'dîl in Mâlikis and how this understanding is reflected in fiqh.

Keywords: Hadith, Jarh, Ta'dîl, Mâlikî, Bâcî.

Giriş

Yüce Allah kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in (a.s.) son Peygamber olduğunu ifade etmiş, onun ümmetine nimetlerini tamamladığını buyurmuştur. Bununla beraber ümmetinin doğru dini bilgiyi doğru kaynaktan öğrenmelerini sağlamak için peygamberine tebliğ ve tebyîn görevlerini yüklemiştir.¹

Peygamber'in tebyîn vazifesinin tecelli ettiği en bariz alan onun söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnetidir. Öte yandan Allah kendi kitabı olan Kur'ân'ı koruma garantisi altına almış,² sünnetini koruma görevi de doğal olarak ümmetine ait olacaktır. Hz. Peygamber de dinin hükümlerinin devam etmesi için kendisinden öğrenilenlerin başkalarına ulaştırılmasını emretmiştir.³ Bununla beraber kendisinden yalan ve yanlış haber ulaştırın kişinin cehennemdeki yerine hazırlanması şeklinde ikazda bulunmuştur.⁴ Bu ikazı göz önünde bulunduran sahâbîler hadis rivâyetinde oldukça hassas ve çekimser davranmışlar, hadis rivâyetindeki muhtemel hataları bertaraf etmek için nakledilen hadisin Rasûlullâh'a aidiyetinin tespiti için olağanüstü tahkik ve tashih çalışmaları yapmışlardır. Bu çerçevede hadis naklinde yaptıkları tashihler için *أخطأ* /hata etti, *نسي* / Unuttu,⁵ *غلط* / Yanıldı⁶, *وهم* /vehmetti⁷ *كذب* /hata etti⁸ şeklinde tabirler kullanmışlardır.

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip dört halife döneminde cereyan eden itikadi siyasi olaylar, Cemel, Sıffin vakaları ve peşi sıra dînî görünümlü siyâsî firkaların zuhuru İslâm alemini derinden yaralamıştır. İslâm aleminde hadis uydurma faaliyetinin ne zaman başladığı konusunun tartışmalı olması bir yana,⁹ bazı guruplar kendi görüşünü destelemek için hadis uydurma faaliyetlerine girişmiştir. Özellikle hicri birinci asırda zuhur eden olaylar ve hadis uydurmacılığının zamanla artış göstermesi hadis rivâyet eden muhaddisleri birtakım önlemler almaya sevk etmiştir. Nitekim Muhammed b. Sîrîn'in (öl. 110/729) "Daha önceleri hadisin isnadı sorulmazdı. Ancak fitne zuhur edince 'rivâyet ettiğiniz hadislerin râvî isimlerini söyleyin' dediler. Böylece ehl-i sünnet¹⁰ olanın hadisleri alınır, ehl-i bid'at olanların hadisleri terk edilirdi"¹¹ sözü alınan bu önlemlere delalet etmektedir. Yukarıda ifade edildiği

¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Mâide 5/68.

² Hicr 15/9.

³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (b.y.: Dâru 'İhyâ' i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.), "İmân", 18; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), "İlim", 7.

⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî* (Mısır: es-Sultâniyye, 1311/1893), "İlim", 38.

⁵ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li mâ İstedraket 'Aişe 'alâ's-Şahâbe*, thk. Rif'at Fevzî 'Abdulmuţtalib (Kahire: Mektebetü'l Hâncî, 1421/2001), 1/61.

⁶ Zerkeşî, *el-İcâbe li mâ İstedraket 'Aişe 'alâ's-Şahâbe*, 1/97.

⁷ Zerkeşî, *el-İcâbe li mâ İstedraket 'Aişe 'alâ's-Şahâbe*, 1/69.

⁸ Zerkeşî, *el-İcâbe li mâ İstedraket 'Aişe 'alâ's-Şahâbe*, 1/61 کذب kelimesi "yalan konuştu" anlamında olsa da sahâbîler bu kelimeyi "hata etti" anlamında kullanmışlardır. Geniş bilgi için bk. Fikret Özçelik, *Hadis Usûlünde Râvî Değerlendirme Metodu-İbn Ebî Hâtim Örneği-* (İstanbul: Nida Akademi), 2009, 198.

⁹ Ömer b. Hasan Felâte, *el-Vaz' fi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1437), 1/265-295.

¹⁰ Ehl-i sünnet kavramından kasıt hadis tahammülüne ehil olan ve hadis rivâyet etme şartlarını kamilen taşıyan ravilerdir. (Fellate, *el-Vaz' fi'l-hadis*, 1/266) Felâte, *el-Vaz' fi'l-hadis*, 1/266.

¹¹ Ebû Muhammed el-Hasen b. 'Abdurrahmân b. Hâllâd el-Fârisî er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk. Muhammed 'Accâc el-Hâfîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1983), 208; Ebû 'Amr Taqıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân İbnü's-Şalâh, *Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs = Mukaddimetü İbni's-Şalâh*, thk. 'Abdullaţîf Hamîm, Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1423/2002), 6; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn

üzere İslâm aleminde meydana gelen siyasi gelişmeler, fetihler, başka din müntesiplerinin İslâm dinine girip eski dinlerinde yaşadıkları bazı hususiyetleri İslâm dinine dahletmeleri, siyâsî ve dînî grupların kıyasıya taraftar toplama yarışları hadis uydurma faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Böylece insanlar arası güven duygusu gittikçe zayıflamıştır. Muğîre b. Şu'be'nin (öl. 50/670) Hz. Ali'den rivâyet konusunda Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşları haricinde doğru sözlü kimsenin olmadığını ifade etmesi¹² güven duygusunu ne kadar azaldığını göstermesi bakımından oldukça ehemmiyetlidir.

Hicri birinci asrın sonlarından itibaren hadis rivâyetlerine isnad şartının gelmesiyle birlikte hadisi rivâyet eden râvîlerin rivâyete ehil olup olmadıklarını tespit işlemi de başlamıştır. Bu işleme râvî eğer rivâyete ehil değilse cerh, rivâyete ehil olduğu tespit edilirse ta'dîl adı verilmiştir. Hadis münekkitleri hadisin râvîsinin rivâyete ehli olmaması durumunda bu kişinin teşhir edilmesinde bir beis görmemiş, rivâyetteki kusur ne ise açıkça belirtmişlerdir. Bu meyanda hicri birinci asırda Rebî' b. Huseym (öl. 61/680), Rufey' b. Mihrân (öl. 93/711), Sa'îd b. Müseyyeb (öl. 94/712), 'Urve b. Zübeyr (öl. 94/712), Sa'îd b. Cübeyr (öl. 95/715), İbrâhîm en-Nehâî (öl. 96/716) gibi muhaddisler râvî değerlendirmelerinde bulunmuşlardır.¹³

Hicri ikinci asrın başlarından itibaren güvenilir kimselerin azalması ve İslâm aleminde zuhur eden Revâfız, Zenâdika gibi fırkaların hadis uydurma faaliyetlerinin çoğalması cerh ve ta'dîl işlemlerinin daha sıkı uygulanmasına, râvîlerin daha iyi takip ve rivâyetlerinin iyice tetkik edilmesine vesile olmuştur. Bu dönemde en dikkat çeken cerh ve ta'dîl âlimi Şu'be b. Haccâc'dır (öl. 160/776). Nitekim o sistematik cerh ve ta'dîlin önde gelen şahsiyetidir. Bu asırda ayrıca Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Mâlik b. Enes (öl. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek b. (öl. 181/797), Vekî' b. Cerrâh (öl. 197/812), Yahyâ el-Kattân (öl. 198/813), Süfyân b. 'Uyeyne (öl. 198/814), Abdurrahmân b. Mehdî (öl. 198/813-14) gibi râvî değerlendirmelerinde bulunan âlimler yetişmiştir.¹⁴ Adı geçen hadis münekkitleri yapmış oldukları cerh ve ta'dîlleri belli ölçüler çerçevesinde yapmışlardır. Nitekim Şu'be b. Haccâc'a kimin hadisinin terk edilmesi gerektiği sorulmuş o da maruf olan râvîler adına otorite muhaddislerin bilmediği hadisleri rivâyet eden, hadis uyduran, hadis rivâyetinde çokça yanıldan hadis rivâyet edilemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁵ Keza Mâlik b. Enes heva ehlinden, sefih bir hayat yaşayan, insanlarla konuşurken yalan söz sarf eden kişiden, ibadete düşkün ve değerli bir kişiliğe sahip olsa bile rivâyet ettiği şeyi bilmeyen kişiden hadis rivâyet edilmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁶ Bütün bu ifadeler dönemin cerh ve ta'dîl anlayışını yansıtmaları bakımından oldukça önemli ifadelerdir.

Hicri üçüncü asırda ise asra şeklini veren, İslâm alemini derinden etkileyen Halku'l-Kur'ân fikri çerçevesinde yaşanan mihne olayları, insan fiilleri ve kader, rüyetullâh, haber-i vahidin epistemolojik değeri, Allah'ın sıfatları gibi olaylarla ilintili olarak Mu'tezile, Şîa, Ehl-i re'y ve Ehl-i hadis arasında yaşanan polemikler hadis alanını farklı mecralara çekmiş ve bu alanı derinden etkilemiştir. Zira dînî görünümlü siyâsî ekol ve gruplar toplumsal huzuru bozmak, iç asayiş ve güvenliği sarsmak maksadıyla toplumu kutuplaşmaya sevk etmişler ve hain emellerinden vazgeçmemişlerdir. Buna karşın İslâm ulemâsı provokasyon ortamını canlı tutmak isteyen ve insanların dînî emelleriyle oynamaya çalışanlara

¹² Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dâru Taybe, ts.), 1/229.

¹³ Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri Müslim, *Şahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1374/1955), 1/14.

¹⁴ Halil İbrahim Turan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk İki Asır)* (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 55.

¹⁵ Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Abdullâh el-Başrî 'Alî b. el-Medîni, *el-'İlel*, thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980), 36-40; Turan, *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, 115-447.

¹⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbüri el-Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis*, thk. es-Seyyid Mu'zam Huseyn (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1397/1977), 62.

¹⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, 403.

karşı hadisi koruma adına karşıt fikirde yer alanların yazdıkları eserlerine karşı muhteşem bir reddiye kültürü geliştirmiş ve İslâm alemini sürekli canlı tutacak Kütüb-i Sitte'yi kaleme almışlardır. Elbette Kütüb-i Sitte'nin yazılış amacı sadece karşıt fikirlere reddiye yazmaktan ibaret değildir. Ancak yazıldığı dönemde karşıt görüşte olanlara cevap verildiğini anlamak için bu eserlerin bab başlıklarına bakmak kafidir. Bu dönemde ğaribu'l-hadîs, nâsihu'l-hadîs, 'ilelü'l-hadîs gibi hadis alt bilim dalları ihdas edilmiştir. Bu meyanda kökeni Hz. Peygamber (a.s.) dönemine dayanan, râvîlerin rivâyete ehil olup olmadığını tespit etmeye yarayan hadis ilminin alt disiplini olan cerh ve ta'dîl ilmi ihdas edilmiştir. Bu çerçevede Ali b. Medînî, Yahyâ b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Hâtim, Tirmizî gibi âlimler hadislerin illetlerini tespit eden 'ilelü'l-hadîs adlı eserler telif etmişler, İbn Ebî Hâtim de cerh ve ta'dîl kurallarını tespit maksadıyla daha sonraki cerh ve ta'dîl çalışmalarına yardımcı olacak olan *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserini kaleme almıştır.¹⁷

Hicri dördüncü ve beşinci asırlara gelince bu asırlar itikadi alanda Mâtürîdî ve Eş'arî mezheplerinin doğduğu ve sistemleştiği bir devir olmuş, Hanbelîler Mu'tezile, Şîa ve Ehl-i sünnet kelamcılarına şiddetle karşı çıkmışlardır. İbn 'Abdîlberri (öl. 463/1071)¹⁸, Ebû'l- Velîd el-Bâcî gibi mâlikî muhaddisler Ehl-i hadisin temsilcisi olmuşlar ve Zâhirîlere karşı mücadele etmişlerdir. Diğer yandan Şîa'nın temel eserlerini yazacak olan Kuleynî (öl. 329/941), İbn Bâbeveyh (öl. 381/991), Ebû Ca'fer et-Tûsî (öl. 460/1067) bu asırda yaşamışlar ve ehl-i sünnete karşı duruşlarıyla bilinmişlerdir. Bu asırlarda ehl-i hadis ile ehl-i re'y ve mu'tezile arasında amansız polemikler yaşanmıştır. Şîa, Ehl-i hadis'i Hz. Peygamber'in yerine halife tayin etmediğini iddia edenler şeklinde tanımlarken,¹⁹ Mu'tezile ise kulların eylemlerini Allah'ın yarattığını ve âhâd haberlerle itikâdî konularda amel edenler,²⁰ hadis yazan ve ezberleyenler çer çöp ne varsa toplayan anlamında "Haşviyye" diye isimlendirmiştir.²¹ Öte yandan hadisleri öğrenip tartışmaya açan fakihler ise sünnetten yüz çeviren kişiler olarak tarif edilmiştir. Netice itibarıyla hicri dördüncü ve beşinci asırlar ilk asırlarda zuhur eden siyâsî, itikâdî mezheplere fikhî mezhepler arasında yaşanan polemikler eklenmiş ve bu guruplar tamamen birbirinden uzaklaşmış, her gurup yekdiğerini bid'at ehli olarak tavsif etmiş ve nice âlimler bu taassup yüzünden cerh edilmiştir.²² Yaşanan bu olaylar karşısında İslâm âlimleri bid'at ehli sayılan gurupların rivâyet ettikleri hadisleri tespit etme ve onlar tarafından rivâyet edilen hadislerin sahihini sakiminden ayırt etmek ve râvîlerin genel durumlarını belirlemek için cerh ve ta'dîl kuralları belirlemişlerdir. Ancak cerh ve ta'dîl ictihâdî bir ameliye olması sebebiyle bu alt bilim dalında birtakım problemlerle karşılaşmıştır. Bu problemler cerhin gıybet olup olmadığı, cerh ve ta'dîlin sebebinin bildirilmesinin zorunlu olup olmadığı meselesi, aynı râvî hakkında aynı kişi tarafından farklı değerlendirmelerin yapılması, cerh ve ta'dîl tabirlerinin cârih ve muaddile göre değişip değişmediği meselesi, hadisi alınmayacak râvînin özellikleri gibi problemlerdir. Çalışmamıza konu olan Endülüslü fakih ve muhaddis sayılan ve İmâm Mâlik'in *Muvattâ*

¹⁷ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2012), 70-92.

¹⁸ Abdurrahman Ece, "İbn Abdîlberri'nin el-Ecvîbetü'l-müstev'ibe fi'l-mesâ'ili'l-müstağribe fi kitâbi'l-Buharî Adlı Eseri", *Uluslararası Avrupa Soayal Bilimler Kongresi IV* (Ankara: İksad Yayınevi, 2019), 199-205.

¹⁹ Metin Yurdagür, "Haşviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/426-427.

²⁰ Reşîd el-Hayyûn, *Cedelü't-Tenzil maa kitâbi halki'l-Kurân li'l-Câhız* (Köln: Menşûrâtü'l-Cemel, 2000), 182-185.

²¹ Haşviyye tabiri için bkz. Ebû'l-Abbâs Taqiyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm b. Meciddîn 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şî'a el-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (b.y.: Câmiatu'i imâm Mumammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406/1986), 2/520-522.

²² Yücel, *Hadis Tarihi*, 92-124.

adlı eseri üzerine yazmış olduğu *el-Müntekâ* adlı eseriyle meşhur olan Ebû'l-Velîd el-Bâcî²³ *el-Câmiu's-sahîh*'in râvîlerine dair kaleme aldığı *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-şahîh* adlı eserinde bu problemlere değinmiş ve bunlara cevap aramıştır.

Bâcî, mezkur eserinin mukaddimesinde kendisinden Buhârî'nin *Sahîh* adlı eserinde yer alan, Buhârî'nin hadis naklettiği hocalarının ve onlardan önce sahâbîlerin isimlerinin belirtildiği, râvîlerin doğru künye ve neseplerinin verildiği, âlimlerin bu râvîlerin durumları ile ilgili bilgi veren böylece hadis ilmiyle uğraşan adâlet ehli râvîlerin adalet ehli olmayan râvîlerden ayrılabilmesi için giriş mahiyetinde bilgi veren ve birçok râvîyi tanımalarına ve naklettikleri haberlerin mahiyetine vakıf olmalarına vesile olacak bir eser yazılmasının istenmesi üzerine eseri telif ettiğini ifade etmiştir. Bâcî, öncelikle eserine alacağı hadis senedlerini, Buhârî'nin hayatı ile ilgili malumatları, Ebû Hafs el-Fellâs (ö. 249/864), Yahyâ b. Ma'in (öl. 233/848), Müslim (öl. 261/875), İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938), Kelâbâzî (öl. 398/1008), İbn 'Adî (öl. 365/976) gibi alimlerin eserlerinden yapacağı nakillerin senedlerini de vermeyi ihmal etmemiştir. Bununla beraber ehl-i hadisle yaptığı bazı müzakereleri de aktaracağını ifade etmiştir. Bilahare okuyucuya cerh ve ta'dîl ilminin mahiyeti ve usulü hakkında bilgi vereceğini, bu ilmin taklit yoluyla değil araştırma ve ictihâd yoluyla olduğunu tespitini yapacağını, cerh ve ta'dîl ilminin asıl maksadı olan sahih hadisin sakîminden nasıl ayırt edilebileceğini, Buhârî'nin hayatı, eserleri ve hadis ilmindeki konumundan bahsederek Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eserinde geçen râvîleri alfabetik olarak sıralayıp bu râvîler hakkında bilgi vereceğini açıklamıştır.²⁴ Esasen Bâcî mezkûr eserinde Buhârî'nin râvîlerinin durumlarının cerh ve ta'dîl açısından incelese de makalede onun cerh ve ta'dîl e müteallik görüşleri ve bu çerçevede Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin bazı cerh ve ta'dîl problemlerine bakış açısı irdelenecektir.

1. Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin Cerh ve Ta'dîl Problemlerine Bakışı

1.1. Cerh ve Ta'dîl'in Tanımı

Ebû Velîd el-Bâcî cerh ve ta'dîl görüşlerini izah etmeden önce cerh ve ta'dîlin ictihâdî olduğunu ve nazarı araştırmalar neticesinde elde edilebileceğini ifade etmiştir. Ona göre muhaddislerin cerh ve ta'dîl durumu yapılacak olan değerlendirmelere göre farklılık arz etmektedir. Bu farklılığı beşerî ilişkilerde yaşanan haber alışverişinde olduğu gibi kişinin doğruluğuna nasıl hükmediliyorsa râvînin de o şekilde doğruluğuna hükmedileceğini ifade etmiştir. Nitekim bir kişi diğer bir kişi ile uzun süre ve defalarca aynı mecliste oturup ondan bazı haberleri naklediyorsa ve bu naklettiği haberler insanların çoğunun haberlerine uyuyorsa o kişinin doğru sözlü bir kişi olduğu anlaşılır ve o kişinin sıdkına hükmedilir. Bunun tam tersi olması durumunda yani kişinin haber aktardığı kişinin mesajı insanların genelinin aktardığı haberin aksine ise o zaman haberi aktardığı kişinin vehm ve yanılığına hükmeder. Bâcî'ye göre şayet aynı kişiyle diğer bir oturumda uzun uzadıya konuşulur ve bu kişinin verdiği haberler adil ve güvenilir kişilerin söylediklerine muhalif olursa o zaman haber veren kişinin söylediklerinde çokça yanıldığına, bir şeyin doğruluğunu iyice araştırmadığına, sözlerinin çeliştiğine ve doğruluğunun azlığına kanaat getirilecektir. Daha sonra bu kişi güvenilir kimselere muhalif olarak naklettiği haberi ya kasıtlı ya da yanılarak nakletmiştir. Böylece kişi, haber nakleden kişi hakkında bu işi kasıtlı yapıp yapmama durumuna göre karar verir. Buna göre güvenilir kimselere muhalif haber nakleden kişi naklettiği haberde hata veya taammüd/kasıt ihtimaline göre ya cerh ya da ta'dîl edilecektir. Bu konuda ihtilaf söz konusu değildir. Ancak her iki duruma yani yanılma ve taammüde eşit mesafede olursa yani doğrusu ile beraber hatası bulunan kişi için hangi taraf (hatası veya doğruluğu) ağır basıyorsa ona göre

²³ Bâcî'nin hayatı için bkz. Ahmet Özel, "Bâcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

²⁴ Ebû'l-Velîd Suleymân b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men Harrece lehü'l-Buhârîyyu fi'l-Câmi'i's-Şahîh*, thk. Ebû Lubâbe Huseyn (Riyad: Dâru'l-Livâ', 1406/1986), 1/273-280.

tercih yapılır.²⁵ Yani Bâcî'ye göre haber nakleden kişinin duruma göre -doğruluğu ya da hatasının ağırlığına göre- ya cerh edilecek ya da ta'dil edilecektir.

Bâcî, muhaddisin durumunun da buna benzediğini belirtmiştir. Ona göre bir muhaddis; hadisi Zem'a b. Salih el-Ahdar veya Muhammed b. İshâk tarikiyle Zührî'den nakledebilir. Aynı hadisi Mâlik, 'Ubeydullah b. Ömer, Ma'mer, Süfyan b. 'Uyeyne gibi hadis ilminde hâfız ve sağlamlık nitelermeleriyle bilinen kişiler aracılığıyla da rivâyet edebilir. Ancak hadis ilminde mutkin (Hadislerini itina ve dikkat ile rivâyet eden, titiz) ve hâfız olan muhaddisler, bu ravinin rivâyet ettiği hadisin hilafı hususunda ittifak ederlerse veya mezkûr muhaddislerin rivâyetlerine muhalif nakillerde bulunursa ve bu ihtilaf çoğu zaman vuku buluyorsa o zaman bu muhaddisin zayıflığına, hadisinin ızdırabına (çeliştiğine), yanlışlığının çokluğuna hükmedileceğini ifade etmiştir.²⁶ Ona göre bir muhaddis bu hatalara ilaveten Zührî gibi muhaddislerden münker hadis rivâyet eder ve tek başına kalırsa ve bu durum çokça tekrar ederse münkerü'l-hadîs ve metrûku'l-hadîs kavramlarıyla cerh edilir. Eğer güvenilir râvîlere muhalefet çok olur ve bunu kasten yaparsa o zaman yalancılıkla cerh edilir. Şayet râvî bu güvenilir râvîlere muhalif hadis rivâyet etmiyorsa ve onların hadislerinin dışına çıkmıyorsa onun sıdkına ve hadisinin sıhhatine hükmedilir. Eğer râvî güvenilir râvîlerin rivâyetlerine uygun rivâyetlerde bulunuyor bazen de muhalif rivâyetlerde bulunuyorsa o zaman muvâfakat veya muhâlefet halinden hangisi ağır basıyorsa ona göre ve bilgisine, dindarlığına, faziletine göre tercih yapılır. Bâcî'ye göre bu gerekçe ile cerh ve ta'dil uzmanları farklı görüş bildirebilmekte böylece bir râvîyi biri cerh ederken diğeri güvenilir addedebilmektedir. Bu sebeple aynı râvîyi Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân tevsik ederken Abdurrahmân el-Mehdi zayıflığına hükmeder, Şu'be tevsik ederken Mâlik aynı râvîyi cerh eder. Neticede cerh ve ta'dil konusunda görüş belirtmeye ehil olanlar bu açıdan ihtilaf edebilmektedirler. Ebû'l-Velîd el-Bâcî bu konudaki görüşüne şu olayı delil olarak getirir: İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) Muhammed b. İbrâhîm el-Maltî'den işittiğine göre Yahyâ b. Ma'în Hammâd b. Seleme'nin²⁷ hadisini duymak için 'Affân'a gelir. 'Affân ona bu hadisi başkasından duyup duymadığını sorunca Yahyâ b. Ma'în bu hadisi on yedi kişiden işittiğini söyler. Bunun üzerine 'Affân bu hadisi Yahyâ'ya rivâyet etmeyince Yahyâ bunun hiç önemli olmadığını ifade ederek hadisi Ebû Seleme et-Tebûzekî el-Basrî'den (öl. 223/838) işitmek için yakın olan Basra'ya doğru hareket eder. et-Tebûzekî Yahyâ'ya bu hadisi başkasından işitip işitmediğini sorar. O da bu hadisi on yedi kişiden işittiğini söyleyince Tebûzekî, Yahyâ'ya bu konudaki amacını sorar. Bunun üzerine Yahyâ "Hammâd b. Seleme'nin hatasını ondan bu hadisi rivâyet edenlerin hatasından ayırmak istiyorum. Eğer bu hadisi rivâyet edenlerin geneli bir hata üzerine ittifak etmişlerse (aynı hatayı yapmışlarsa) hatanın Hammâd'dan kaynaklandığını anlarım. Ancak hadisi rivâyet edenlerin bir kısmı hatada tek başına kalmışlarsa hatanın râvîden kaynaklandığını anlarım." ifadelerini kullanır.²⁸

Netice itibarıyla Ebû'l Velîd el-Bâcî'ye göre cerh ve ta'dil ictihâdîdir ve râvînin sika veya zayıf olup olmadığı cerh ve ta'dil uzmanlarına göre değişebilmektedir. Râvînin sıdkı sabit ve rivâyetleri sikaların rivâyetine uygunsu râvî ta'dil edilecek, aksi durumda râvî cerh edilecektir. Bâcî'nin bu

²⁵ Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, 1/280; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, 1/280.

²⁶ Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, 1/280.

²⁷ Fikret Özçelik, "Cerh-Ta'dilde Rivayetlerin Muârazası: Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd Rivayeti Özelinde", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2020), 138-158.

²⁸ Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, 1/281; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, thk. Hâmdî 'Abdulmecîd (Riyad: Darü's-Sumey'i, 1420/2000), 1/34-35; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Bejrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 7/456.

görüşleri gerek Mâlikî âlimlerinin²⁹ gerekse diğer cerh ve ta'dîl âlimlerinin görüşleri ile örtüşmektedir. Zira cerh ve ta'dîl uzmanlarının eserleri incelendiğinde bir hadisin bütün tariklerinin toplanarak sağlamanın yapılması gerektiğini, bütün tarikler bir araya getirildikten sonra bütün râvîler aynı şeyi nakletmişlerse hadisin sıhhatine ve râvîlerin ta'dîl edilmesi sonucuna varılacağını aksi takdirde rivâyetin muzdarip ve râvînin hatalı olduğu tespitinin yapılacağını bildirmişlerdir.³⁰

1.2. Cerh İşleminin Caiz Olup Olmadığı Meselesi

Ebû'l-Velîd el-Bâcî'ye göre hadis nakletme konusunda râvînin cerh edilmesi gıybet sayılmamaktadır. Zira cerh ameliyesi dinin ve hadis ilminin bir gereğidir. O bu konudaki görüşüne Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın İmâm Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Şu'be ve İbn 'Uyeyne'ye hadis ilminde hıfzına güvenilmeyen ve itham edilen kişinin durumunu sorması üzerine adı geçenlerin tümünün bu kişinin durumunun açıklanması, teşhir edilmesi gerektiğini iki defa tekrarlamalarını delil getirerek bu konuda Müslümanların icmâi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bir kişi mahkemede azıcık bir mal ve bir dinar hakkında diğer bir kişinin aleyhine şahitlik yapar ve hâkim bu şahidin cerh edildiğini (tanık olmaya elverişli olmadığını) bilirse bu kişiyi sanık olmaya ehil olmadığı gerekçesiyle cerh eder. Bu durumda hâkim, aleyhinde tanıklık yaptığı kişiye (sanığa) verdiği zararı ortadan kaldırması gerektiği yönde hüküm verir. Dünya ve ahiretin dayanağı olan din konusunda nakil yapanların bu işe ehil olmadıkları biliniyorsa bu kişinin ehil olmadığını beyan etmenin daha önemli olduğunu belirtmiştir. Bâcî, Müslümanların yaşadığı asırlarda haberleri nakledenlerin âlim, dindar ve takvalı âlimler tarafından cerh edildiklerini, durumlarının araştırıldığını ve hadis konusunda ta'n edildiklerini ifade ederek bu konuya tâbiûn neslinden nakledilen bazı olayları delil olarak sunmuştur. Mesela Sa'îd b. Müseyyeb'in (öl. 94/713) "Ey Bürd! İkrime'nin (el-Berberî) (öl. 105/723) İbn 'Abbâs adına yalan konuştuğu gibi sen de benim adıma yalan konuşma." dediğini ve İmâm Mâlik, Süfyân b. 'Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc gibi dindar, muttakî, erdemli âlimlerin de hadis nakleden râvîleri cerh ettiklerini, cerh edilen kişilerden hadis alma konusunda korunmak gerektiğini, râvîlerin hallerini araştırıp teşhir etmelerini delil olarak serdetmiştir. Ayrıca Ebûbekr b. Hallâd'ın Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'a "Hadislerini terk ettiğin bu râvîlerin Allah'ın huzurunda senin düşmanların olmasından korkmuyor musun?" diye sorunca Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın "Bu insanların Allah'ın huzurunda benim düşmanım olmalarını Resulullah'ın (a.s.) 'yalan olduğunu bildiğin hadisi neden rivâyet ettin?' demesine tercih ederim." sözünü de bu görüşüne delil olarak sunmuştur. Keza rivâyete göre Hammâd b. Zeyd, Abbâd b. Abbâd ve Cerîr b. Hâzim'in bir adamla ilgili – ki bu adamdan kastı Ebân b. Ayyâş'tır- konuşurken Şu'be b. Haccâc'a, "Keşke ondan uzak dursaydın..." şeklinde mezkur şahsın gıyabında yapılan olumsuz değerlendirmelerini,³¹ 'Affan'ın İsmail b. 'Uleyye'nin yanında bir râvî diğer bir râvîden hadis rivâyet ederken ona "bu adamdan hadis rivâyet etme" deyince ona "O râvînin gıybetini yapıyorsun." uyarılarına İsmâil b. 'Uleyye'nin bunun gıybet değil sadece o râvî hakkında sağlam olmadığına dair hüküm vermek demek olduğu yorumunu, İbrâhim en-Neha'î'nin Muğîre b. Sa'îd ve Abdurrahmân isimli râvîlerin Kezzâb (aşırı

²⁹ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nümerî İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavvaz (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/172; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nümerî İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf vd. (Londra: Müessesetü'l-furkân li't-türâsi'l-İslâmî, 1439), 8/93; Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-'Arabî, *el-Mesâlik fi Şerhi Muvatta'î Malik* (b.y.: Daru'l Ğarbi'l İslâmî, 1428/2007), 2/192.

³⁰ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi (Riyâd: Dârü's-Sumey'î, 1420), 1/34; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mukterib fi beyâni'l-muztarib* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422), 98-100.

³¹ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/282; Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952), 2/21.

yalancı) olduklarını teşhir etmesini³² râvîleri cerh etmenin gıybet babından sayılmayacağı konusuna delil olarak getirmiştir. Bâcî, cerh eden kişinin cerh edilen kişinin hadisinin reddedilme gerekçelerini zikretmesi hadis ilmini koruma adına gerekli olduğu görüşündedir. Keza ona göre bid'at sahibi olan râvînin bid'atinin de zikredilmesi, insanların onunla aldanmamaları ve İslâm hukukunu/şeriatı koruma ve kollama adına ehemmiyet arz etmektedir. Bununla beraber Bâcî, bid'at ehlinin diğer ayıplarını söylemenin caiz olmadığı, bid'ati dışında râvînin diğer ayıplarını teşhir etmenin gıybet sayılacağı görüşündedir. Bâcî bu görüşüne Süfyan es-Sevrî'nin bid'at sahibi kişi ile ilgili "bid'ati zikredilir. Ancak bunun dışında gıybeti yapılmaz" sözünü delil getirmiş ve Süfyân'ın bu tümceden kastının onda bulunan bi'dati zikretmenin ona sövme aracı kılma veya onda olmayan vasıfları îrâd etmek için değil, bilakis onda bulunan bid'atten sakındırmak için onun bid'atini zikretmenin gıybet olmadığını ifade etmektedir.³³

Neticede Bâcî, râvîyi cerh etme amelîyesinin gıybet babından olmadığını cerhin sebebinin açıklanması gerektiğini ve bid'at ehlinin bid'atini açıktan söylemeyi caiz görmüş ve Mâlikî mezhebine müntesip olmayan âlimlerin görüşlerini delil olarak göstermiştir. Bâcî'nin bu görüşü diğer Mâlikî âlimler tarafından da desteklenmiş görünmektedir. Zira Mâlikî müelliflerin *Muvattâ'*ya yazmış oldukları şerhlere bakıldığında konu ile ilgili hadisler zikredilirken râvî cerh edilmiş ve cerh edilmiş sebebi açıklanmıştır.³⁴ Keza bid'at sahibi râvîlerin bid'ati açıklanmış, böylece hadis ve fıkıh alanı bir nevi yaşanacak dinî kargaşalara karşı korunmuştur. Öte yandan diğer usûl, cerh ve ta'dil âlimlerinin de Bâcî ile aynı görüşü paylaştıkları görülmektedir.³⁵

1.3. Muaddil Tarafından Kullanılan Bazı Tabirlerden Kastın Ne Olduğu Meselesi³⁶

Bâcî, râvînin rivâyete ehil olduğunu tespit eden muaddilin bazen "فَلَانٌ تَقَّةٌ / falanca kişi sikadır." tabirini kullanıp hadisiyle ihticâc edilen birini kastetmediği, buna karşın "لَا بِأَسْ بِهِ / falanca kişinin hadisinde beis yoktur." tabirini kullanması da o kişinin hadisiyle ihticâc edilebileceğini kastetmiş olmasını mümkün görmektedir. Bu durumun muaddile sorulan soruya ya da muaddilin durumuna göre değişebildiğini ifade etmiştir. Mesela muaddile dininde faziletli, hadisleri mutavassıt ve zayıf râvîlerle

³² Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, 1/282; Muğire b. Said ravi rafizi olduğu ve peygamberlik iddia eden biri şeklinde cerh edilmiştir. Bu değerlendirme için bkz. Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicavi (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1963), 4/160-161.

³³ Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*, 1/282.

³⁴ Konu ile ilgili örnekler için bkz. Ebü'l-Mutarrif Abdurrahman b. Mervân el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ'*, thk. Âmir Hasan Sabri (Katar: Dâru'n-Nevâdir, 1429), 1/154, 164, 330, 340 vd.; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/81,93,97, 124; 5/37; 12/164, 16/8 vd.; Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *et-Teķaşşı li-hadîsi'l-Muvattâ'* ve *şüyûhi'l-İmâm Mâlik*, thk. Faysal Yusuf Ahmed el Ali - et-Tâhir el-Ezher el-Huzeyrî (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1433), 1/148, 339, 456, 513 vd.; Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l Muvattâ'i'l-İmam Mâlik*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd (Kahire: Mektebetü's -sekâfeti't diniyye, 1424), 1/311; 2/243, 349; 3/468; 4/336 vd.

³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/23; Ebü Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hâtib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebü 'Abdullâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Haydarâbâd: Cem'iyetu Dâireti'l Maârifî'l-Usmâniyye, 1357), 44; 'Ebü 'Amr Taķıyyüddîn 'Oşmân b. 'Abdurrahmân İbnü's-Şalâh, *'Ulümü'l-hadîs = Muķaddimetü İbni's-Şalâh*, thk. Nüreddîn 'Itr (Dimaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1406/1986), 389; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *İhtîşâru 'Ulümü'l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, ts.), 243; Ebü'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-Muķiş bi-Şerh Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-'Irâķî*, thk. 'Alî Huseyn 'Alî (Mısır: Mektebetü's-Sunne, 1424/2003), 4/357.

³⁶ Bu başlık altında verilen bilgiler cerh-ta'dil literatüründe "Şartlı Cerh-Ta'dil" olarak geçmektedir. Şartlı cerh – ta'dil için bk. Emin Aşıkutlu, "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şardı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 49-80; Fikret Özçelik, *Rivayet Bağlamında Râvi Tenkidi (Şartlı Cerh-Ta'dil)* (İstanbul: Nida Akademi, 2021).

eşleştirilen bir râvî hakkında değerlendirmelerinin ne olacağı sorulduğunda muaddil, sika olduğunu ifade eder. Ancak muaddilin bundan kastı bu râvînin karşılaştırıldığı zayıf râvîlere nispetle sika olmasıdır. Muaddile başka açıdan râvînin durumu sorulduğunda muaddil “onun rivâyetinde beis yoktur.” şeklinde değerlendirmede bulunur. Ona “Peki bu râvî sika mıdır?” diye sorulduğunda ise muaddil, esas sika olanların bu râvî dışındaki kişiler olduğunu ifade eder. Bâcî bu görüşüne Abdullah İbnü'l-Beyyî'in (el-Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014) naklettiği bir hadisin senesinde geçen Ebû Halde isimli râvînin sika olup olmadığını Abdurrahmân b. Mehdî'ye sorulan bir olayı delil gösterir. Nitekim rivâyete göre kendisine sorulan bu soru üzerine Abdurrahmân b. Mehdî Ebû Halde'nin hayrı çok, bazı nitelik ve hasletleriyle üstün hale gelmiş, tam bir Müslüman ve sadûk biri olduğunu ifade ederek esas sika olanların Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî olduğunu ifade eder. Ebû'l-Velîd el-Bâcî, Abdurrahmân b. Mehdî'nin bundan kastının Şu'be ve Süfyân'ın hadis imâmetinde zirve olduklarıdır. Aynı zamanda Bâcî, ehl-i hadis'ten sadece Şu'be ve Süfyân'ın derecesinde olan râvîler tevsîk edilecek olsa nakledilen hadislerin çoğunun boşa çıkacağını da ifade etmiştir. Neticede Abdurrahmân b. Mehdî Ebû Halde'yi sika adetmişse de onu daha sika, daha sağlam râvîlerin derecesinde görmemiştir.³⁷

Bâcî, bu görüşünü desteklemek amacıyla başka örnekler de vermiştir. Nitekim rivâyete göre 'Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî, Yahyâ b. Ma'in'in “Muhammed b. İshâk sika bir râvîdir, ancak hüccet değildir.” sözünü nakletmiştir. Esasen bu olay şöyle gerçekleşmiştir: Yahyâ b. Ma'in'e Mûsâ b. 'Ubeyde er-Rebezî ile Muhammed b. İshâk'tan hangisinin daha sevimli olduğu sorulmuş, bunun üzerine “Muhammed b. İshâk sika bir râvîdir, ancak hüccet değildir.” cevabını vermiştir. Bâcî'ye göre, Yahyâ b. Ma'in'in bundan kastı kendisine göre Muhammed b. İshâk'ın Mûsâ b. 'Ubeyde er-Rebezî'den daha iyi bir râvî olduğudur.³⁸ Cerh ve ta'dîl kitapları incelendiğinde gerçekten de Mûsâ b. 'Ubeyde er-Rebezî, zayıf, leys bi şey', hadisiyle ihticâc edilmeyen, hadisinden uzak durulan, münkerü'l-hadîs, kendisinden hadis rivâyetinin helal olmadığı bir kişi³⁹ olarak cerh edildiği müşahede edilmektedir. Keza Ahmed b. Hanbel'den nakledildiğine göre Yahyâ b. Sa'id'e 'Ukayl ve İbrâhîm b. Sa'd isimli iki râvînin durumu sorulunca onları zayıf kategorisinde değerlendirmiş, 'Ukayl gibi bir râvî hakkında bu değerlendirmeyi yapmış ancak bunun sebebini açıklamamıştır. Bâcî, Yahyâ b. Sa'id'den belki de bu iki râvînin İmâm Mâlik'le karşılaştırılması istenmiş olabileceğini, dolayısıyla İmâm Mâlik'e göre bu iki râvînin zayıf kaldığını, zira Yahyâ b. Sa'id'e eğer bu iki râvî Zem'a b. Sâlih veya Sâlih b. Ebi'l-Ahdar (gibi zayıf râvîler) ile beraber sorulsaydı Yahyâ b. Sa'id 'Ukayl'i tevsîk edip yücelteceğini belirtmiştir. Keza Ebû Hâtîm'e 'Ukayl ile Yûnus adlı râvîlerden hangisinin sevimli olduğu sorulmuş, o da 'Ukayl gibi bir râvî için “La be'se bih/rivâyetlerinde bir beis yoktur” demiştir. Bâcî'ye göre Ebû Hâtîm bu sözle 'Ukayl'ın Yûnus'tan hadis rivâyeti konusunda daha üstün olduğunu kastetmiştir. Şayet Ebû Hâtîm'e 'Ukayl mı Abdülcabbâr b. Ömer mi daha sevimli diye sorulsaydı o zaman 'Ukayl için sika, sebt, sağlam, hadis ilminde öncü tabirini kullanırdı. Bâcî konuya aydınlık kazandırma adına örnekler vermeye devam etmiş ve Ebû Abdurrahmân en-Nesevî'ye İbn Vehb'in Leys'i İmâm Mâlik'ten üstün adetmesi sorulmuş, Nesevî de İbn Vehb'in fazla bir bilgisinin olmadığını, Allah'ın yardımı olmasa İbn Lehî'a gibi çok zayıf bir râvî olduğunu ifade etmiştir. Bâcî de Leys'in sika râvîlerden addedildiğini, ancak Nesevî'nin İbn

³⁷ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/283-284; Fikret Özçelik, *Hadis Usûlünde Râvî Değerlendirme Metodu-İbn Ebî Hâtîm Örneği-* (İstanbul: Nida Akademi, 2009), 228-232.

³⁸ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/285.

³⁹ Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 8/44-46; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tahir İbnü'l-Kayserânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi (Riyad: Dârü's-Sumay'î, 1994), 384; Yusuf b. Abdurrahman Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 29/111; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahdem b. 'Osmân ez-Zehabî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, thk. Dr. Nûreddîn 'Itr (b.y.: y.y., ts.), 2/685.

Vehb'in Leys'i İmâm Mâlik'ten üstün tutmasından veya İmâm Mâlik gibi bir âlimin Leys gibi zayıf bir râvî ile aynı kategoride değerlendirilmesinden hoşlanmadığı için bu sözleri sarf ettiğini belirtmiştir.⁴⁰

Bu anlamda Bâcî, Yahyâ b. Sa'îd'in "Şayet tam razı olduklarımdan hadis nakletseydim sadece şu beş kişiden hadis rivâyet ederdim." sözüyle hadis rivâyeti konusunda gönlünü tam tatmin olduğu hadis rivâyetine ehil olan kişileri kastettiğini ifade etmiştir.⁴¹ Keza Süfyân es-Sevrî râvîlerden 'Âsım el-Ahvel, İsmail b. Ebî Halid, Yahyâ b. Sa'îd, Hişâm ed-Destüvâî'nin hafız kategorisinde değerlendirdiğini ifade etmiştir. Bâcî'ye göre bunun anlamı Süfyân'ın sadece bu râvîlere denk geldiği, diğer râvîlere idrak etmediği manasında değildir. Bilakis Süfyân es-Sevrî; İmâm Mâlik, A'meş, Şu'be b. Haccâc, Eyyûb es-Sahtiyânî gibi râvîlere de idrak etmiştir. Öte yandan Süfyân es-Sevrî başka bir yerde Basra'da bulunan hadis hafızlarının sayısını üçe indirgemiş ve bunların Süleyman et-Teymî, 'Âsım el-Ahvel ve Dâvûd b. Ebî Hind olduğunu ifade etmiş ve en büyüklerinin 'Âsım el-Ahvel olduğunu beyan etmiştir. Bâcî, Süfyân'ın bu râvîleri saymasının gerekçesini hususi bir hadise veya özel bir anlama bağlamıştır. Zira Basra'da adı geçen râvîlerden daha sağlam, daha hafız Eyyûb-es-Sahtiyânî, Yûnus b. Abdillâh, Abdullâh b. 'Avn, Said b. Ebî 'Arûbe gibi râvîler vardır.

Bâcî'ye göre ayrıca Şu'be b. Haccâc'ın Ebû Osmân'dan nakledilen hadisler konusunda 'Âsım el-Ahvel'in Katâde'den daha sevimli olduğu ifade etmesi 'Âsım el-Ahvel'in Katâde ve Ebû Osmân'dan daha hafız olduğu gerekçesiyledir. Ayrıca Şu'be'nin 'Âsım'ı Katâde'den üstün görmesi Ebû Osmân'dan nakledilen hadisler has bir durumdur. Zaten Katâde'nin 'Âsım el-Ahvel'den Ebû Osmân'dan nakledilen hadisler dışında hadis rivâyeti konusunda daha iyi bir konumda olduğu konusunda hiç kimsenin şüphe etmediğini belirtmiştir.⁴² Buna karşın Bâcî, Yahyâ b. Sa'îd'in 'Âsım el-Ahvel'in hadis konusunda hafız olmadığını ifade etmesi ya 'Âsım'ın hadislerinde yer alan hadis hocalarından bir hocanın Süfyân ve Şu'be gibi sika râvîlerin rivâyetlerine muhalif bir rivâyette bulunması ya da Zührî, A'meş, Katâde gibi hıfzı daha fazla veya daha sağlam râvîlere nispetle hafız olmadığı ve bu sebeple Yahyâ b. Sa'îd'in 'Âsım'ın onlardan daha düşük mertebede olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. Buna karşın Ebû Zür'a er-Râzî 'Âsım el-Ahvel'in sâlihu'l-hadis olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Böylece Bâcî, cerh ve ta'dîl uzmanlarının aynı râvî hakkında farklı değerlendirmelerine dikkati çekmiş ve bu farklı değerlendirmelere uygun örneklerle cevap vermeye çalışmıştır.

Bâcî cerh ve ta'dîl uzmanlarının aynı râvî hakkında farklı değerlendirmelerinin sebebini kendilerine sorulan soruya ve cerh veya ta'dîl edilecek râvînin karşılaştırıldığı râvîye bağlamıştır. Nitekim Abdurrahmân b. Mehdî'ye kendi zamanındaki hadis önderleri sorulmuş, o da zamanındaki hadis ilminin ileri gelenlerini Basra'da Hammâd b. Zeyd, Kûfe'de Süfyân, Hicaz'da İmâm Mâlik, Şam'da ise Evzâ'î şeklinde sıralamıştır. Ancak Mısır'da Leys ve bunun dışında kalan maruf hadis önderlerini zikretmemiştir. Bâcî'ye göre bu durum cerh ve ta'dîl uzmanlarının kendilerine sorulan soruya ve hakkında soru sorulan râvînin diğer râvîlere göre karşılaştırılmasına göre görüşlerinin farklılık arz etmesinin en önemli delili olduğunu göstermektedir. Bu sebeple bazen şöhret bulan ilmi, fazileti ve değeri sebebiyle cerh edilen bir kişinin cerh edilme sebebi böyle olmayan başka biri hakkında cerh sayılmamıştır.⁴⁴

⁴⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 1/213; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/285.

⁴¹ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/285.

⁴² Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/286.

⁴³ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 2/287.

⁴⁴ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/287.

Bâcî cerh ve ta'dîl uzmanlarının kullandıkları tabirlerin onların bu konudaki yükledikleri anlam ve amaçlarına göre anlaşılması gerektiğini, cerh ve ta'dîl işleminin alanında uzman olan kişiler tarafından yapılmasını, bu ameliyenin usul ve metodunu ve muhaddislerin cerh-ta'dîl durumunu bilmeyen kimselerin cerh ve ta'dîl uzmanlarının kullandıkları lafızları almalarını, onların ittifak ettiği lafızlara tabi olması, ihtilaf ettikleri durumda ise tevakkuf etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵

Neticede Bâcî'ye göre aynı râvî hakkında cerh ve ta'dîl uzmanlarının çelişik gibi görünen hükümleri kendilerine sorulan soruya göre değişiklik arz edebilmektedir. Yani sorulan soruda değerlendirilmesi istenen râvî eğer daha sika bir râvî ile karşılaşıyorsa daha sika râvîye göre zayıf olarak değerlendirilebilmekte, ancak daha zayıf bir râvî ile karşılaştırılması isteniyorsa sika olarak değerlendirilebilmektedir. Cerh ve ta'dîl uzmanlarının farklı değerlendirmeleri onların kullandıkları lafızlar ve amaçlarına göre değerlendirilmeli ve bu konuda sadece uzman ve mütehasıs olanlar görüş bildirmelidir.

Konu ile ilgili diğer Mâlikî âlimlerin eserleri incelendiğinde kendinden önce ve sonra gelen Mâlikî şârihlerin onun verdiği örnekleri kullanmaları,⁴⁶ keza kendinden önceki Mâlikî âlimlerin cerh ve ta'dîl görüşlerine bağlı kalmaları Mâlikîlerin⁴⁷ onunla aynı görüşü paylaştıklarına delil olarak gösterilebilir. Ancak Bâcî'nin cerh problemlerine göstermiş olduğu delillerle ilgili yorumları kendine has olmalıdır. Zira diğer Mâlikî eserler incelendiğinde râvîler hakkında cerh ve ta'dîl yapılsa da cerh ve ta'dîl ile ilgili meselelerin usul açısından tartışıldığı bir esere rastlamadığımızı ifade etmek isteriz. Aynı zamanda Mâlikî mezhebi dışındaki usul, cerh ve ta'dîl âlimlerinin görüşleri hemen hemen bu görüşle örtüşmektedir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî *Lisânu'l-mîzân* adlı eserinin mukaddimesinde bu konuya değinmiştir.⁴⁸ Bu anlamda Bâcî'nin bu görüşleri İbn Hacer'e kaynaklık etmiştir denilebilir. İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* isimli Buhârî şerhinin mukaddimesinde Bâcî ile aynı görüşü paylaşması bu iddiamızı desteklemektedir.⁴⁹ Keza Sehâvî'nin (öl. 902/1497) de aynı görüşleri paylaştığı görülmektedir.⁵⁰ Öte yandan el-Münzirî (öl. 656/1258) bir râvînin aynı cârih tarafından bir defasında râvî hakkında ta'dîl ifade eden bilgilere ulaşması sebebiyle tevsik edildiği başka zamanda cerh edildiğine dair bilgilere ulaştığı gerekçesiyle cerh ettiğini ifade etmiştir.⁵¹

1.4. Hadisi Terk Edilmekle Cerh Edilen Râvînin Durumu

Bâcî bu başlık altında kendisinden hadis rivâyet edilemeyecek râvîlerin özelliklerini sıralamıştır. Bâcî, bir râvînin sika olduğu bilinmek isteniyorsa öncelikle hadisi terk edilen kişinin vasıflarını bilmenin gerekli olduğu kanaatinde. Bu konuda İmâm Mâlik'in "Hadis şu dört kişiden alınmaz, bunun dışında kalanlardan alınır: İnsanların en iyi rivâyet edeni dahi olsa sefih yaşamını açığa vurandan, Rasûlullâh (a.s.) adma yalan konuşmasa da beşerî ilişkilerinde yalan konuşan kişiden, bid'at ehlinden olup başkalarını bid'atine davet eden kişiden, faziletli ve ibadete düşkün biri olsa da ne konuştuğunu (ne rivâyet ettiğini) bilmeyen kişiden." sözlerini aktarmış ve İmâm Mâlik'in bu kriterleri üzerine dikkati

⁴⁵ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/287-288.

⁴⁶ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/678; İbn Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İntikâ fi Fedâilî's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ* (Beyrût: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, ts.), 28.

⁴⁷ el-Kanâzî, *Tefsîru'l-Muvattâ*, 1/136, 280, 282, 298 vd.; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 1/193, 248; 6/323; 8/314 vd.; İbn Abdilberr, *et-Teķaşşî*, 1/339; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/253, 351 vd.; Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-'Arabî, *el-Kabes fi Şerhi Muvattâ'i Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed 'Abdullâh Veletu Kerîm (b.y.: Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, 1992), 137, 276; İbnü'l-'Arabî, *el-Mesâlik*, 2/47, 132, 254 vd.

⁴⁸ İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, 1/213.

⁴⁹ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb (Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, 1380), (Mukaddime), 417.

⁵⁰ Şemsuddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-Muġîs*, 2/132.

⁵¹ Ebû Muhammed 'Abdul'azîm b. 'Abdulkavî el-Munzirî 'Abdul'azîm el-Munzirî, *Cevâbu'l-Hâfîz el-Munzirî 'an Es'ile fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, ts.), 86-87.

çekmiştir. Bâcî İmâm Mâlik'in sarfettiği "bid'at sahibi"nden kastın bid'atini ikrar eden, bid'atini açığa vurup müntesibi olduğu mezhebi ve itikadından tespit edilebilen anlamında olduğunu ve bid'atının propagandasını yaptığı sürece veya bid'atinden vazgeçmedikçe bu kişiden hadis alınmayacağını belirtmiştir. Bâcî, İmâm Mâlik'in ayrıca "Kaderiyye'nin arkasında namaz kılınmaz, onlardan hadis alınmaz" rivâyetini delil göstererek İmâm Mâlik'in bid'at sahibi olan ravinin mezhebinin propagandisti olma şartını koşmadığını ifade etmiştir.⁵² Yani İmâm Mâlik ravinin bid'at sahibi olmasını hadisin terk edilmesine yeterli bir sebep olarak görmüş ve dâî olma şartını koşmamıştır.

Bâcî, hadis rivâyet edilemeyecek râvîlerin özelliklerini belirlerken hadis ilminde paye sahibi olan cerh ve ta'dîl uzmanlarının görüşlerini sıralayarak bu konuyu aydınlatmıştır. Nitekim rivâyete göre Şu'be b. Haccâc'a kişinin rivâyet etmiş olduğu hadisin ne zaman terk edileceği sorulmuş, o da "Hadis ilminde meşhur olan râvîlerin bilmediği hadisleri onlar kanalıyla rivâyet eden kişiden, hadis rivâyetinde çokça hata yapan kişiden, yalan konuşandan, yanlış olduğu konusunda icmâ olan hadisi rivâyet eden kişiden... Bunun dışında kalanlardan hadis rivâyet edebilirsin" dediğini belirtmiştir. Keza İmâm Mâlik'e hafızasında hadis olmayıp hadis kitabı yazan ve kitabında bulunan hadisleri duyduğunu ve güvenilir olduğunu söyleyen kişinin durumu sorulmuş, o da "Bu kişiden hadis alınmaz. Korkarım ki kitaplarına geceleri yeni hadisler eklenmiştir." cevabını vermiştir. Bâcî, İmâm Mâlik'in bu görüşünün içtihadın nihâî noktası olduğunu (en ideal olanının bu olduğunu) ancak sadece ezberinde hadis olan kişiden hadis alınması durumunda hadis nakledilecek râvîlerin bulunamayabileceğini, hadis hafızlarının sayısının azaldığını ve sahih bir kitabı olan râvîlere ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Böyle bir kişiden hadis nakleden bir kişinin hadisin sahihini sakîminden ayırabilecek bir kişi olması halinde hadislere yapılabilecek muhtemel eklemeleri fark edebileceğini, ancak temyiz ehlienden değilse bu râvînin zayıf kategorisinde olduğunu ifade ederek İmâm Mâlik'in kastının bu olabileceğini belirtmiştir. Bâcî, mütedeyyin dahi olsa râvînin hadis rivâyeti konusunda çokça gafleti olan ve hadis rivâyeti ile ilgili bilgisi olmayan bir râvîden hadis alınmayacağı görüşündedir. Bu görüşüne Yezîd b. Hârûn'dan nakledilen şu olayı delil göstermiştir: Rivâyete göre Yezîd b. Hârûn'un doğru biri olarak tanıdığı bir hadis hocası Enes b. Mâlik'ten (öl. 93/711-12) hadis rivâyet ediyordu. İnsanların ona çokça teveccüh ettiğini fark edince 'Benim bir hadis kitabım var.' dedi. Ona bu kitapta bulunan hadislerin Şerîk b. Abdillâh b. Hâris en-Neha'î'nin (öl. 177/794) hadisleri olduğu söylenince o da 'Evet, Enes b. Mâlik bu hadisleri Şerîk b. Abdillâh'tan bize rivâyet etti.' demiştir. Görüldüğü üzere hadis râvîsi büyük bir gaflet sergilemiş, ölüm tarihleri dikkate alındığında aralarında hadis alışverişinin mümkün olamayacağı iki râvînin birbirinden hadis naklettiği ifade etmiştir.⁵³

Görüldüğü üzere Bâcî'ye göre bu şekilde dinini iyi yaşayan biri dahi olsa kesretü'l gafle (aşırı yanılğı) yani dikkatsizlik yahut dalgınlık sebebiyle hatalı rivâyet etme ile kusurlu bir râvîden hadis alınmayacağı görüşündedir. Netice itibarıyla Bâcî, hadis rivâyet edilebilecek kişileri tespit etmek için öncelikle hadis rivâyetine ehil olmayan kişilerin özelliklerini tespite yönelmiştir. Nitekim ona göre heva ve hevesine uygun açıktan sefih yaşamı olandan, yalanla itham olmuş kişiden, bid'at sahibinden, ne rivâyet ettiğini bilmeyen kişiden, meşhur muhaddislerin bilmediği hadisleri onlar adına rivâyet edenden, hadis rivâyetinde çokça yanılan ve hata yapan, hatalı olduğu konusunda görüş birliğine varılan bir hadisi rivâyet eden kişiden hadis alınmayacağı sonucuna ulaşmıştır.

⁵² Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/288.

⁵³ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, 1/288.

Bâcî'nin hadis alınırken râvîde aradığı şartlar konusunda takip ettiği metodolojiye kendinden sonra gelen diğer Mâlikî âlimlerin de uydukları görülmektedir.⁵⁴ Bâcî'nin bu görüşü diğer cerh ve ta'dîl uzmanları tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Bâcî'den önce ve sonra gelen cerh, ta'dîl ve usûl âlimlerinin eserleri incelendiğinde kimlerden hadis rivâyet edilemeyeceği konusunda İmâm Mâlik'in "Şu dört kişiden hadis alınmaz..." şeklindeki metodolojisini uyguladıkları görülmektedir.⁵⁵ Ancak Bâcî "يَدْعُو إِلَىٰ بَدْعِهِ / bid'atine çağırır" kelimesini bid'atini açıkça gösteren, ikrar eden şekilde yorumlamış ve şartlara uyan bid'at sahibinden hadis alınabileceği yönünde yorum yapmıştır. Dikkat edilirse Bâcî, İmâm Mâlik'in bid'at sahibi olan kişiden mutlak olarak yani sıdkı kesin olup bid'atine çağırmayan bid'at sahibi kişiden de hadis alınamayacağı bilgisini aktarmıştır. Burada şunu ifade etmek gerekir: İmâm Şâfiî (öl. 204/820) mezhebinin propagandasını yapmayan ve bid'atinde gulât (aşırı giden, bağnaz) kategorisine girmeyen râvîlerin rivâyetlerini ve şehadetlerini kabul etmiştir. İmâm Mâlik ise bid'at sahibi kişiden hadis nakledilemeyeceğini ifade etmiştir. O, mezhebinin propagandasını yapmama şartı ondan hadis alınmasına bir ruhsat mıdır, yoksa salt bid'at sahibi olması insanları kendi bid'atine çağırma töhmetine sebep olacağı için midir? sorularına cevap aramıştır. Neticede İmâm Mâlik bid'at sahibi kişiden -ister mezhebinin propagandisti olsun ister olmasın hevasının onu üçüncü şahısları hevasına davet etmesine sevk edebilme ihtimalinden dolayı- hadis alınamayacağı görüşünü bildirmiştir. Kâdî Ebûbekr el-Bâkîllânî (öl. 403/1013), selef ve haleften bazı usûlcüler, fıkıhçılar ve muhaddisler bid'at sahibi kişinin bilgisizliği, sözleri ve bid'ati sebebiyle fasık olması ve fıskınun bunlarla katlanması sebebiyle bid'at sahibi kimselerden hadis nakletmeyi kabul etmemişlerdir. Bu gerekçe ile fakihler arasında şahitlik şartları konusunda ihtilaf vuku bulmuştur. İmâm Şâfiî mezhebinin dâiliğini yapmayan bid'at sahibinin şahitliğini kabul ederken İmâm Mâlik ve diğer bazı âlimler bu kişinin bid'at sahibi olmasını yeterli görerek şahitliğini kabul etmemişlerdir.⁵⁶ Netice itibarıyla Bâcî, mezhebinin propagandasını yapmayan bid'at ehlinden hadis alınabileceği görüşüyle İmâm Mâlik'in görüşüne aykırı görüş beyan ettiği görülmektedir.

1.5. Âdil Olan Kişilerden Hadis Alınırken Dikkatli Olma Yükümlülüğü

Bâcî, iki amaçla hadis alınacağı görüşündedir. Ona göre hadis almanın birinci amacı hadisle amel etmek ve hadisi din edinmektir. Bâcî'nin din edinmek kavramından insanların hadisi dinin, şeriatın bir kuralı, bir kanun maddesi olarak kabul etmeleri manasını kastetmesi kuvvetle muhtemeldir. Ona göre bu tür hadis sadece sika olan râvîlerden alınmalıdır. Bu sika râvîlerin de hadisi Rasûlullah'a (a.s.) varana kadar sika olan râvîlerden almaları gerekmektedir. Bâcî'ye göre hadis tahammül etmenin ikinci amacı ise rivâyet edilen hadisleri bilmek ve varsa zayıflık durumunun ortaya çıkarılmasıdır. Ona göre bu türdeki hadis her türlü yoldan alınabilir. Nitekim Süfyân es-Sevrî hadisi din edinmek, hadisi terk etmeyip sadece kayıt altına almak ve zayıf bir râvînin rivâyetlerini bilmek şeklinde üç gerekçe ile hadis yazdığını ifade etmiştir. Keza Evzâ'î, rivâyet etmeye elverişli hadislerin öğrenildiği gibi rivâyete elverişli olmayan hadislerin de öğrenilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ahmed b. İshâk'ın rivâyet ettiğine göre Ahmed b. Hanbel Yahyâ b. Ma'in'i San'â'da Ma'mer → Ebân b. 'Ayyâş → Enes b. Mâlik tarikiyle gelen hadislerden oluşan bir sahîfe yazarken görmüş, Yahyâ'ya "Mevzû'/Uydurma olduğunu bildiğin halde Ma'mer → Ebân b. 'Ayyâş → Enes b. Mâlik tarikiyle gelen hadislerden oluşan bir sahîfe mi yazıyorsun? Sana biri 'Sen Ebân b. 'Ayyâş hakkında iyi şeyler söylemediğini bildiğin halde onun

⁵⁴ Ebû'l-Faḍl 'Iyâd b. Mûsâ el-Yaḥşubî el-Kâdî 'Iyâd, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Uşûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*, thk. es-Seyyid Ahmed Şaḫr (Kahire: Dâru't-Turâs, 1379/1970), 60; Ebû'l-Faḍl 'Iyâd b. Mûsâ el-Yaḥşubî el-Kâdî 'Iyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idil-Muslim*, thk. Yahyâ İsmâ'il (Mısır: Dâru'l Vefâ, 1419/1998), 1/126.

⁵⁵ Haḫîb el-Baḡdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, 116; Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Kâhire: Dâru'l-Yûsr li'n-neşri ve't-Tevzî, 1437), 1/236; Ebû Bekir Muhammed b. 'Abdilḡani b. Ebî Bekir b. Şucâ' Ma'inuddîn b. Nuḫta el-Baḡdâdî İbn Nuḫta, *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen vel-Mesânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1408/1988), 436.

⁵⁶ Kâdî 'Iyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idil-Muslim*, 1/125-126.

hadisini yazıyorsun’ derse ne dersin?” demiş. Yahyâ da cevaben “Allah sana rahmet eylesin! Mevzû‘ olduğunu bildiğim halde bu sahîfeyi Abdürrezzâk → Ma‘mer → Ebân b. ‘Ayyâş → Enes b. Mâlik tarihiyle yazıyorum ve hepsini hafızama kaydediyorum ki benden sonra bir kişi gelip Ebân b. ‘Ayyâş yerine Sâbit el-Bünânî’yi yazıp Ma‘mer → Sâbit → Enes tarihiyle rivâyet etmesin. Ben de ona ‘Yalan konuşuyorsun. Seneddeki râvî Sâbit el-Bünânî değil Ebân b. ‘Ayyâş’tır.’ demeyeyim” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁷

Bâcî’ye göre hadis tahammül yollarından birincisinin muhtevasına giren hadisleri başkasına aktarmak vacip ve lazımdır. Zira hadisi tahammül edebilecek birinden hadisi gizlemek, hadisi ona aktarmamak caiz değildir. Tahammül yollarından ikincisi ise yani zayıf olduğu bilinen hadisleri başkasına aktarıp aktarmama hususunda ise kişi muhayyerdir. İster başkasına aktarır isterse hadisi terk eder. Şayet zayıf olduğunu tespit ettiği bir hadisi başkasına aktarırsa o hadisin durumunu yani (râvîlerinin) zayıf olduğunu muhakkak belirtmelidir. Nitekim rivâyete göre Bişr b. Mufaddal’a İsmail b. ‘Uleyye’nin Abdullah b. Ziyâd b. Sem‘ân’dan hadis rivâyet ettiği söylenmiş ve hadis rivâyetindeki durumu sorulmuş, O da “Benden sonra ihtilâta maruz kaldı” diye cevap vermiştir.⁵⁸ Görüldüğü üzere hadis münekkitleri hadis râvîsinin rivâyetteki durumunun ne olduğunu açıkça beyan etmişlerdir. Bâcî de bu görüştedir. Ayrıca Yahyâ b. Sa‘id hadis rivâyet eden kişinin hadis tahammülünde sağlam, kendisine denileni iyice kavrayan, hadis râvîlerini araştıran ve sürekli bu işle meşgul olan biri olması gerektiğini dile getirmiştir. Muhammed b. Sîrîn “Bu ilim bir dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığınıza dikkat edin”, Abdullah b. Mübarek “Şayet isnad olmasaydı dileyen dilediği şeyi derdi” demişlerdir. Keza Behz b. Esed hadis sahîh bir isnadla rivâyet edildiğinde âdil ve birbirinden razı olanların şahitliğiyle sabit olduğunu, zayıf bir senedle rivâyet edildiğinde ise haberin sıhhatinde problem (zayıflık) olduğunu ifade etmiştir. Bir kişinin diğerine on dirhem borcu olursa bu borcu mahkemede adil olan kimselerin şahitliği vasıtasıyla alabileceğini, Allah’ın dininin kurallarının adil şahitler öncülüğünde alınmasının hakikate daha uygun olacağını dile getirmiştir. İbnü’l-Mübârek’e bazı mevzû‘ hadisler sorulmuş, o da bu mevzû‘ hadisleri ancak uzmanların çalışma alanı olduğunu, yani onların öncülüğünde tespit edilebileceğini söylemiştir. Yezîd b. Habîb ise hadisin işitildiği anda kaybolan, yitik hayvanın arandığı gibi hadisin sıhhatinin araştırılması gerektiğini, sahîh olması durumunda alınmasını sahîh değilse terk edilmesini tavsiye etmiştir. İbn ‘Avn da hadis ilminin bu ilmi araştıran kişilerden alınması gerektiğini söylemiştir. Muğîre’nin İbrâhîm’den naklettiğine göre râvîden bir hadis aktarılması istendiğinde râvînin namazına, heyetine ve karakterine bakıldığını ifade edilmiştir. Yine nakledildiğine göre Şu‘be, Katâde’den hadis naklettiğinde “haddesenâ” ile başladığı hadisleri yazmış, ancak “haddesenâ” ile başlamadığı hadisleri yazmamıştır. Abdurrahmân b. Mehdî de fikhî hüküm ve hadis hakkında hüsn-ü zan yapılmayacağını söylemiştir. Bâcî’ye göre bundan rivâyete ehil olmayan bir kişinin rivâyetinin kabulü için iyi niyetin kullanılamayacağını kastetmiştir.⁵⁹ Netice itibariyle Bâcî, hadis rivâyet edecek olan kişilerin belirli özelliklerinin olduğu ve bu özelliklere uymayan kişilerden hadis alınmaması gerektiği görüşünü savunmuştur.

⁵⁷ Bâcî, *et-Ta‘dîl ve’t-Tecrîh*, 1/290.

⁵⁸ Bâcî, *et-Ta‘dîl ve’t-Tecrîh*, 1/290.

⁵⁹ Bâcî, *et-Ta‘dîl ve’t-Tecrîh*, 1/291-292.

Bâcî'nin kendisinden hadis yazılabilecek kimseleri belirleme ve hadis yazım ruhsatı, zayıf ve mevzû' dahi olsa hadislerin yazılması,⁶⁰ senedin hadisin sıhhati için çok önemli bir delil olduğu,⁶¹ sadece sika olan ve sürekli hadis ilmi ile meşgul olan râvîlerden hadis alınması gerektiği⁶² konularında kendinden önceki mâlikî âlimlerin görüşlerinden istifade ettiği, bununla beraber kendinden sonra gelen mâlikî âlimlere de kaynaklık ettiği görülmektedir. Keza diğer cerh ve ta'dîl ve usûl âlimlerinin de Bâcî'nin görüşüne paralel görüşte oldukları müşahede edilmektedir.⁶³

Sonuç

Bir Endülüs şehri olan Bataleyevsli (Badajoz) Ebû'l-Velîd el-Bâcî Doğu İslâm ülkelerinde geçirdiği on iki yıllık eğitim-öğretim hayatı boyunca hadis, fıkıh, kelâm, cedel, usul ve edebiyat gibi alanlarda paye sahibi olan mâlikî bir fakîh ve muhaddistir. Bu alanlarda önemli eserler de kaleme alan Bâcî, *Sahîh-i Buhârî*'yi rivâyet eden râvîler arasındadır. Bu anlamda onun kaleme aldığı eserlerden biri de *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan râvîleri cerh ve ta'dîl açısından incelediği *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh* adlı eseridir. Çalışmamıza konu olan bu eserin mukaddimesinde Bâcî, cerh ve ta'dîl alanında yaşanan bazı problemlere değinmiştir. Bu itibarla çalışmada Bâcî'nin cerh ve ta'dîl e ait bazı problemlere verdiği cevaplar ve bu cevapların diğer mâlikî cerh ve ta'dîl uzmanları ile mâlikî olmayan cerh ve ta'dîl uzmanlarının görüşleriyle örtüşüp örtüşmediği tespit edilmiştir.

Bâcî, cerh ve ta'dîlin ictihâdî olduğu ve cerh ve ta'dîl âlimlerinin herhangi bir râvî hakkında farklı içtihatlarda bulunabileceği görüşündedir. Râvînin doğruluk(sıdk) veya adalet ve zabt açısından kendisinde bulunan kusurlara göre cerh veya ta'dîl edileceğini ifade etmiştir. Ona göre aynı cerh ve ta'dîl uzmanının aynı râvî hakkında bazen sika bazen de zayıf hükmü vermesinin gerekçesi cerh ve ta'dîl uzmanına sorulacak sorunun şekli ve araştırılan râvînin başka râvîlerle kıyas edilerek cerh ve ta'dîl uzmanına sorulmasıdır. Bu gerekçeler neticesinde bazen cerh hükmü verilen bir râvîdeki cerh sebebi diğer bir râvî için cerh sebebi sayılmamıştır.

Bâcî'ye göre râvî hakkında cerh ve ta'dîl yapacak kişi alanında uzman biri olmalıdır. Tetkik edilmesi gereken râvîler, cerh ve ta'dîl alanında mütehasıs olan ve cerh-ta'dîlin usul, teknik ve esaslarını bilen âlimler tarafından değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Cerh ve ta'dîl ilminin inceliklerine vakıf olmayan kişiler sadece uzmanların kullandıkları lafızları kullanmalı ve onların görüş birliği içinde oldukları cerh ve ta'dîl lafızlarına uymalıdır. Herhangi bir cerh ve ta'dîl lafzı hakkında mütehasıs olan cerh ve ta'dîl uzmanları ihtilaf etmişlerse bu durumda tevakkuf etmelidir.

Bâcî, cerh edilen kişinin durumunu teşhir etmenin gıybet sayılmayacağını, bid'at sahibi olan râvîyle insanların aldanmamaları ve İslâm şeriatını dış etkenlere ve itikâdî tehlikelere karşı korumak gerekçeleriyle râvînin bid'atinin açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın bid'at ehli olan râvînin diğer ayıplarının söylenmemesi gerektiğini ve bunun caiz olmadığını ifade etmiştir. İmâm Mâlik'in bid'at sahibinden ister mezhebinin propagandacısı olsun ister olmasın hadis rivâyet edilmemesi

⁶⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fađlih*, thk. Ebû'l-'Eşbâl ez-Zehîrî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1415/1994), 1/330.

⁶¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/251; Kâdî 'İyâd, *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Uşûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*, 194; Kâdî 'İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idi'l-Muslim*, 1/124.

⁶² İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1/45.

⁶³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/16, 34; İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, 1/34; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Aşmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkı İbn Receb, *Şerhu 'ileli't-Tirmîzî*, thk. Humâm 'Abdurrahîm Sa'îd (Zerka: Mektebetu'l-Menâr, 1407/1987), 1/383; Râmhürmüzî, *el-Muhaddîsu'l-fâşil*, 414; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1/370; Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetu ulümi'l-hadîs*, thk. Muazzam Hüseyin (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1977), 15; İbnü's-Şalâh, *Ulümü'l-hadîs*, 256.

konusundaki görüşüne uymamış, mezhebinin propagandisti olmayan, sıdkı sabit bid'at sahibinden hadis nakledilebileceğini ifade ederek cumhur ulemânın görüşünü desteklemiştir.

Bâcî, hangi râvîlerden hadis alınıp alınmayacağı konusunda İmâm Mâlik'in belirlemiş olduğu kriterleri aynen kabul etmiştir. Ancak İmâm Mâlik'in hafızasında hadis olmayıp hadis kitabı olan kişiden hadis alınmayacağı görüşüne hadis nakledilecek râvîlerin bulunamayacağı, hadis hafızlarının azaldığı ve sahîh hadislerden oluşan kitabı olan râvîlere ihtiyaç duyulduğu gerekçeleriyle karşı çıktığı gözlemlenmiştir. Keza o, dini bütün dahi olsa hadis rivâyeti konusunda çokça dalgın olan ve hadis rivâyeti ile ilgili bilgisi bulunmayan kişiden hadis alınmayacağı görüşünde olduğu tespit edilmiştir.

Onun, hadisle amel etmek ve dinî hüküm çıkarmak maksadıyla nakledilen hadislerin yalnızca güvenilir (sika) râvîlerden alınması gerektiği ve bu tür hadislerin naklinin vacip ve elzem olduğu, ayrıca rivayet edilen bütün hadisleri bilmek ve bu hadislerden zayıf olanları ortaya çıkarmak için hadis tahammülünün gerekli olduğu kanaatinde olduğu müşahede edilmiştir. Zira bu durumda zayıf hadisler bilinecek ve sahîh hadislerle karıştırılmayacaktır. O, zayıf hadislerin başkasına aktarımı durumunda hadisin râvîlerinin zayıf olduklarını belirtmenin de vacip olduğu görüşündedir. Bâcî son olarak hadis ilminin bu ilmi araştıran, hadis tahammülünde sağlam, güvenilir, söylenen şeyleri iyice kavrayan, hadis râvîlerini tetkik ve tahlil eden ve sürekli olarak hadis ilmiyle meşgul olan kimselerden olması gerektiği görüşünde olduğu müşahede edilmiştir. Netice itibariyle Bâcî'nin öngörülemez şekilde hadis ilminde bilgi sahibi olmayan, dalgın, beşerî ilişkilerinde yalan konuşan, ne rivâyet ettiğini bilmeyen, heva ve hevesine esir olan kimseden hadis alınmayacağı görüşünde olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca hadis ilmini öğrenme, tahammül ve edâ etme konusunda ilkeli bir tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yaptığımız inceleme neticesinde Bâcî'nin cerh ve ta'dil alanının zikredilen problemlerine çözüm aradığı, bu çözümü ararken genel itibariyle kendinden önceki gerek mâlikî gerekse diğer selef âlimlerinin görüşlerine paralel görüş bildirdiği, onların eserlerinden istifade ettiği, bazı görüşlerinin kendinden sonra gelen muhaddislere, cerh ve ta'dil âlimlerine kaynaklık ettiği görülmüştür. Bununla beraber kendinden önceki muhaddislerden nakillerde bulunduğu bu nakilleri yaparken subjektif yorumlarını kattığı, mâlikî muhaddislerin aksine hadis kitabı olan kişiden hadis rivâyet edilebileceği gibi bazı konularda mâlikî muhaddislerin görüşüne katılmayıp farklı görüş bildirmiştir. Bâcî'nin cerh ve ta'dil anlayışının mâlikî fıkhnına nasıl yansıdığı konusu ise araştırmacıların akademik yönden tahlil etmeleri gereken bir konudur. Bu yönüyle meselenin tahlil edilmesi, konuyu daha derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde aydınlatacaktır.

Kaynakça

- Aşıkkutlu, Emin. "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şardı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 49-80.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Suleymân b. Halef el-. *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrece lehû'l-Buhâriyyu fi'l-Câmi'i's-Şahîh*. thk. Ebû Lubâbe Huseyn. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ', 1406/1986.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed el-. *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. Kâhire: Dâru'l-Yüsr li'n-neşri ve't-Tevzî, 1437.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. 9 Cilt. Mısır: es-Sultâniyye, 1311/1893.
- Ece, Abdurrahman. "İbn Abdülberr'in el-Ecvibetü'l-müstev'ibe fi'l-mesâ'ili'l-müstagrîbe fi kitâbi'l-Buhârî Adlı Eseri". *Uluslararası Avrupa Soyal Bilimler Kongresi IV*. 199-205. Ankara: İksad Yayınevi, 2019.
- Felâte, Ömer b. Hasan. *el-Vaz' fi'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1437.
- Hâkim, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbü'rî el-. *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Ĥadîs*. thk. es-Seyyid Mu'zam Huseyn. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1397/1977.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. thk. Muazzam Hüseyin. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1977.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Ĥatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*. thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevraķî, İbrâhîm Ĥamdî el-Medenî. Haydarâbâd: Cem'iyetu Dâireti'l Maârifî'l-Usmâniyye, 1357.
- Ĥayyûn, Reşîd el-. *Cedelu't-Tenzil maa kitâbi halki'l-Kurân li'l-Câhîz*. Köln: Menşûrâtu'l-Cemel, 2000.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Tekaşşî li-ĥadîsi'l-Muvatta' ve şüyûhi'l-İmâm Mâlik*. thk. Faysal Yusuf Ahmed el Ali - et-Tâhir el-Ezher el-Huzeyrî. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 1433.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nümerî. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavvaz. I-IX Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nümerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf vd. Londra: Müessesetü'l-furkân li't-türâsi'l-İslâmî, 1439.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz. I-IX Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- İbn Ebî Ĥatîm, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Haydarabad: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Mukterib fi beyâni'l-mużtarib*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Ĥatîb. Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, 1380.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. 'Abdulfettâh Ebû Ġudde. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Ĥibbân, Ebû Ĥatîm Muhammed b. Ĥibbân el-Bustî. *el-Mecrûhîn mine'l-Muĥaddisîn*. thk. Ĥamdî 'Abdulmecîd. 2 Cilt. Riyad: Darü's-Sumey'i, 1420/2000.
- İbn Ĥibbân el-Büstî, Ebû Ĥatîm Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muĥaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Hamdi Abdülmecîd Selefi. Riyâd: Dâru's-Sumey'i, 1420.

- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *İhtisâru 'Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ğazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabîyye, ts.
- İbn Nuqta, Ebû Bekir Muhammed b. 'Abdilğani b. Ebî Bekir b. Şucâ' Ma'înuddîn b. Nuqta el-Bağdâdî. *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sunen vel-Mesânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1408/1988.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkı. *Şerhu 'İleli't-Tirmîzî*. thk. Humâm 'Abdurrahîm Sa'îd. Zerka: Mektebetu'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Taqıyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebevîyye fî Nakdi Kelâmi's-Şî'a el-Ğaderiyye*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. b.y.: Câmîatu'i imâm Mumammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbn 'Abdülber en-Nemerî, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed. *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fadlih*. thk. Ebü'l-'Eşbâl ez-Zehîrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1415/1994.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tahir. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1. Basım, 1994.
- İbnü'l-'Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Ğabes fî Şerhi Muvatta'î Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed 'Abdullâh Veleto Kerîm. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, 1992.
- İbnü'l-'Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fî Şerhi Muvatta'î Malik*. b.y.: Daru'l Ğarbi'l İslâmî, 1428/2007.
- İbnü's-Şalâh, 'Ebü 'Amr Taqıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Ma'rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs = Muğaddimetü İbni's-Şalâh*. thk. 'Abdullaţîf Hamîm, Mâhir Yâsîn el-Fahl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1423/2002.
- İbnü's-Şalâh, 'Ebü 'Amr Taqıyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Ulûmü'l-hadîs = Muğaddimetü İbni's-Şalâh*. thk. Nüreddîn 'Itr. Dımaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1406/1986.
- Ğadî 'İyâd, Ebü'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahşubî el-. *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Uşûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed Şâkr. Kahire: Dâru't-Turâs, 1379/1970.
- Ğadî 'İyâd, Ebü'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahşubî el-. *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idü'l-Muslim*. thk. Yahyâ İsmâ'îl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l Vefâ, 1419/1998.
- Kanâziî, Ebü'l-Mutarriif Abdurrahman b. Mervân el-. *Tefsîru'l-Muvattâ*. thk. Âmir Hasan Sabri. Katar: Dâru'n-Nevâdir, 1429.
- Kurtubî, İbn Abdilberr en-Nemerî el-. *el-İntikâ fî Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*. Beyrût: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, ts.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. I-XXXV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1980.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Ğuşeyrî en-Nisâbüri. *Şahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1374/1955.
- Özçelik, Fikret. "Cerh-Ta'dilde Rivayetlerin Muârazası: Hammâd b. Seleme'nin Kays b. Sa'd Rivayeti Özelinde". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2020).
- Özçelik, Fikret. *Hadis Usûlünde Râvi Değerlendirme Metodu-İbn Ebî Hâtim Örneği*-. İstanbul: Nida Akademi, 2009.

- Özçelik, Fikret. *Rivayet Bağlamında Râvi Tenkidi (Şartlı Cerh-Ta'dîl)*. İstanbul: Nida Akademi, 2021.
- Özel, Ahmet. "Bâcî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. 'Abdurrahmân b. Hallâd el-Fârisî er-. *el-Muhaddîşu'l-Fâşıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*. thk. Muhammed 'Accâc el-Ḥaṭîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1983.
- Süyûtî, Ebû'l-Faẓl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es-. *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takribî'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, ts.
- Şemsüddîn es-Seḥâvî, Ebû'l-Ḥayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-Muğîş bi-Şerh Elfiyyeti'l-Ḥadîş li'l-İrâkî*. thk. 'Alî Huseyn 'Alî. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu's-Sunne, 1424/2003.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-. *Sünenü't Tirmizî*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1998.
- Turan, Halil İbrahim. *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk İki Asır)*. İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- Yurdağür, Metin. "Haşviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/426-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2012.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-. *el-Muğnî fî'd-Du'afâ*. thk. Dr. Nûreddîn 'Itr. b.y.: y.y., ts.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicavi. I-IV Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1963.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed. I-XXV Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfî 'î ez-. *el-İcâbe li mâ İstedraket 'Aişe 'alâ's-Şahâbe*. thk. Rif'at Fevzî 'Abdulmuṭṭalib. Kahire: Mektebetü'l Hâncî, 1421/2001.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-. *Şerhu'z-Zürkânî ale'l Muvattai'l-İmam Mâlik*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. Kahire: Mektebetü's -sekâfeti't diniyye, 1424.
- 'Abdul'azîm el-Munzirî, Ebû Muhammed 'Abdul'azîm b. 'Abdulḳavî el-Munzirî. *Cevâbu'l-Ḥâfiẓ el-Munzirî 'an Es'ile fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl*. thk. 'Abdulfettâḥ Ebû Ğudde. Halep: Mektebetu'l-Maṭbû'âti'l-İslâmiyye, ts.
- 'Alî b. el-Medînî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. 'Abdullâh el-Başrî. *el-İlel*. thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980.
- Kur'ân-ı Kerîm*, ts.